

RECENZIJĄ

Rimantas Balsys

APIE SAVO KRAŠTĄ IR JO ŽYDINČIAS TVORAS

Mus pasiekusi protėvių išmintis („Savam krašte ir tvoros žydi“, „Tėviškės dūmas už svetimą ugnį šviesesnis“, „Savam krašte ir saulė šviesiau šviečia“) rodo ir primena, kaip giliai žmogus buvo, yra ir, vilkimes, bus suaugęs su savo gimtąja žeme, koku neišmatuojamu ilgesiu persmelktas išsiskyrimas su tėviške, kokiais įvaizdžiais, metaforomis ar kitomis meninės raiškos priemonėmis tas prisirišimas, meilė ir ilgesys perteikiamas kūrėjų. Kiek kitaip juos išauginusiai žemei atsilygina mokslo žmonės.

Galbūt būtent dėl šios priežasties per pastaruosius du dešimtmečius labai padaugėjo Lietuvoje ir apie Lietuvą leidžiamų enciklopedijų, enciklopedinių žinytų, žodynų (nuo visuotinės lietuvių enciklopedijos iki arklių, grybų, gėlių ir kt. enciklopedijų)¹. Prie tokių priskirtinas ir 2011 m. „Žiemgalos“ leidykloje šviesą išvydęs enciklopedinis žinytas „Joniškio kraštas“².

¹ *Visuotinė lietuvių enciklopedija*, t. I–XXI. Mokslinė redakcinė taryba: pirmininkas Juozas Tumelis... [et. al.]. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2001–2012; *Lietuvos istorija. Enciklopedinis žinytas*, t. I (A–K). Sudarė Eugenijus Manelis ir Antanas Račis. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2011; *Bažnytinė muzika. Enciklopedinis žinytas*. Sudarytojas Jonas Vilimas. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2011; *Šilutės kraštas. Enciklopedinis žodynas*. Šilutės rajono savivaldybės Fridricho Bajoraičio viešoji biblioteka; redakcinė kolegija: Laima Dumšienė... [et. al.]; sudarytojai: Nijolė Budreckienė [et. al.]. Šilutė: Prūsija, 2000; *Lietuvos dvarai. Enciklopedinis žinytas. 608 dvarų ir dvarviečių aprašymai, iliustruoti nuotraukomis*. Sudarytoja Ingrida Semaškaitė. Vilnius: Algemant, 2010; *Lietuvos valdovai (XIII–XVIII a.). Enciklopedinis žinytas*. Sudarė Vytautas Spečiūnas. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2004.

² *Joniškio kraštas. Enciklopedinis žinytas*. Sudarytojas ir ats. redaktorius Vytautas Didžpetris. Kaunas: „Žiemgalos“ leidykla, 2011.

Leidinio pratarinėje sakoma, kad siekta „glaustų ir apžvalginių straipsnių forma pateikti skaitytojams informacijos apie krašto gamtą, praeitį ir dabartį, šnektas ir vardyną, švietimą ir kultūrą, įsimintinas asmenybės“; tikintis, kad „leidinys padės skaitytojui geriau pažinti savo kraštą ir telktis jo pilietinei visuomenei“ (p. 7). Kilnus ir sektinas sumanymas. Beje, panašiai savo tikslus (pateikti informacijos apie miestų ir miestelių kraštovaizdžio raidą bei istoriją nuo seniausių priešistorinių laikų iki mūsų dienų, kovas už Nepriklausomybę, apie tradicinę kultūrą, verslus, kalendorinius ir šeimos papročius, papročių teisę, liaudies išmintį, bažnyčias, įžymius žmones, tarmių ir vietos šnektų ypatumus, tautosaką, tautines mažumas, jų papročius ir kt.) formuluoja ir „Versmės“ leidyklos sumanytos serijos „Lietuvos valsčiai“³, kurių šiuo metu išleista jau per dvidešimt tomų, sudarytojai bei redaktoriai.

Enciklopedinis žinynas „Joniškio kraštas“ susideda iš pratarinės, septynių skirtingos apimties skyrių (gamta, istorija, kalba, švietimas, kultūra, kultūrinis paveldas, etninė kultūra), literatūros ir kitų tekste naudojamų santrumpų, santraukų anglų, latvių ir vokiečių kalbomis, glaustos informacijos apie žinyne publikuotų straipsnių autorius, žiupsnelio kultūros paveldo vaizdų bei atskiru sąsiuvinio atspausotos asmenvardžių ir vietovardžių rodyklės, kuri įvardijama kaip enciklopedinio žinyno priedas.

Skaitytojas netruks pastebėti, kad žinynas daugiausia sudarytas iš to, kas jau gerai iširta, viename ar kitame leidinyje publikuota. Tai laikytina privalumu – remiamasi autoritetingais mokslininkais, dažnu atveju mokslo ir plačiajai visuomenei jau pristatytais (neretai ir recenzuotais) darbais. Antai skyriaus „Gamta“ poskyriai „Geologija“ (autoriai Vaidutis Riškus, Aleksandras Šliaupa, Daina Kazimira Galvydytė) ir „Geografija“ (autorė Daina Kazimira Galvydytė) parašyti remiantis pačių skyriaus autorių mokslinėmis publikacijomis ar rankraščiais⁴. Tas pats pasakytina ir apie

³ *Panemunėlis*. Sudarytojai Venantas Mačiekus, Povilas Krikščiūnas; vyriausiasis redaktorius Venantas Mačiekus. Vilnius: Versmė, 2011 (Lietuvos valsčiai; kn. 22); *Žeimelis*. Vyriausiasis redaktorius ir sudarytojas Aloyzas Bėčius. Vilnius: Versmė, 2010 (Lietuvos valsčiai; kn. 20) ir kt.

⁴ Žr. Vaidutis Riškus. Paminėtini Žagarės geologiniai paminklai. *Žagarė*. Vilnius, 1998; Vaidutis Riškus. Prisiminimai apie ozą, prisiminimai apie praeitį. *Geologijos akiračiai*, nr. 4. Vilnius, 2004, 68–70; Šliaupa A., Valiūnas J., Šinkūnas P., Vaitkevičius J. *Mokslinio tyrimo darbo „Joniškio rajono kartografinio ekogeologinio modelio M 1:50 000 paruošimas geologinių duomenų pagrindu“ ataskaita*. Geologijos instituto rankraštis. Vilnius, 1995; Daina Galvydytė. Hidroterminis režimas ir jo įtaka dirvodaros procesams

skyriaus „Istorija“ poskyrius „Archeologiniai paminklai ir radiniai“ (autorius Ernestas Vasiliauskas), „Gyventojai“ (autorius Stasys Vaitekūnas), „Žemės ūkis“ (autorius Jonas Milius); skyriaus „Kalba“ poskyrius „Joniškio šnektos“ (autorė Janina Švambarytė-Valužienė)⁵, „Joniškio apylinkės pavardės“ (autorė Alma Ragauskaitė)⁶ ir kt.

Iš žinyne pateiktos bibliografijos matyti, jog dalis straipsnių buvo parašyta „Žiemgalos“ leidyklos iniciatyva, t. y. šiems straipsniams reikiamai medžiagai surinkti ir tyrimui atlikti buvo surengta speciali ekspedicija⁷. Galima pasidžiaugti, kad ši leidyklos investicija pasiteisino – skyriaus „Kultūros paveldas“ poskyriai „Katalikų bažnyčių kompleksai“ (autoriai Marija Rupeikienė, Gintautas Žalėnas, Valentas Cibulskas) ir „Katalikų kapinių koplyčios“ (autoriai Marija Rupeikienė ir Gintautas Žalėnas) išsiskiria ir medžiagos gausa, ir atlikto tyrimo kruopštumu, ir iliustracijų kiekybe bei kokybe (žr. aptariamojo leidinio p. 449–510 bei skyrių „Kultūros paveldo vaizdai“, p. 533–546).

Deja, greta šių, be jokios abejonės, svarbių ir dalykiškai, kompetentingai parašytų skyrių ir poskyrių enciklopediniame žinyne neatsirado vietos ir kitoms, mano manymu, ne mažiau svarbioms temoms. Kaip pavyzdį čia galėtume paminėti skyrių „Etninė kultūra“, kuriame skelbiamas tik vienas straipsnis „Liaudies muzika“ (autorius prof. habil. dr. Romualdas Apanavičius). Medžiagos atrankos, kondensuotumo ir pateikimo požiūriu straipsnis laikytinas pavyzdiniu, tačiau liaudies muzika yra tik viena iš daugelio etninės kultūros sričių. Natūraliai kyla klausimas, o kur dingo Joniškio krašto šeimos, kalendoriniai, darbo papročiai, kur įvairių žanrų tautosakos bent minimali apžvalga, istoriniai krašto verslai bei amatai ir t. t.

⁵ Žemaičių aukštumoje. *Geografija ir geologija. LTSR aukštųjų mokyklų mokslo darbai*. Vilnius, 1962; Daina Galvydytė. Dirvožemių tyrimo problemos ir foniniai dirvožemiai. *Geografija*, t. 33. Vilnius, 1997.

⁶ Švambarytė J. *Joniškio šnektų pratimai ir tekstai*. Atsakingoji redaktorė Janina Švambarytė. Šiauliai, 2001; Švambarytė J. Kompaktinė plokštelė *Joniškio šnektų pratimai ir tekstai*. Atsakingoji redaktorė Janina Švambarytė. Šiauliai, 2005.

⁷ Ragauskaitė A. Šilališkų pavardės. *Šilalės kraštas* 7. Vilnius, 1994, 625–629. Ragauskaitė A. XVI–XVII a. joniškiečių asmenvardžiai. *Istoriniai tekstai ir vietos kultūra*. Šiauliai, Ryga: Liucilijus, 2004, 8–18.

⁸ Žr. Gintauto Žalėno asmeninį archyvą. „Žiemgalos“ leidyklos ekspedicija: sakralinės dailės tyrimai, Joniškio rajonas, 2004 08; Valento Cibulsko užrašai. „Žiemgalos“ leidyklos ekspedicija: sakralinės dailės tyrimai, Joniškio rajonas, 2004 08; Gintauto Žalėno asmeninis archyvas. „Žiemgalos“ leidyklos ekspedicija: sakralinės dailės tyrimai, Joniškio rajonas, 2006 10 03.

Tą patį bent iš dalies galima pasakyti ir apie jau minėtą skyrių „Kultūros paveldas“. Čia pasigendama ikirikščioniškosios religijos relikštų – senųjų šventviečių (alkakalnių, akmenų, medžių, vandens telkinių ir kt.) charakteristikos, jų išsidėstymo (paplitimo) schemos, iliustracijų. Tiesa, dalį jų savo straipsnyje „Archeologijos paminklai ir radiniai“ išvardija archeologas dr. Ernestas Vasiliauskas (žr. p. 30), tačiau, manyčiau, kad to maža. Juolab kad katalikų religijos paveldui, kaip jau minėta, skirti net du straipsniai – „Katalikų bažnyčių kompleksai“ ir „Katalikų kapinių koplėčios“. Dar viename to paties skyriaus straipsnyje „Kitų bendruomenių sakralinė architektūra“ (autorė Marija Rupeikienė) supažindinama su evangelikų liuteronų, evangelikų baptistų, stačiatikių, žydų bendruomenių maldos namais, jų atsiradimo istorija.

Tokiame kontekste prasminga būtų buvę išsamiau aptarti kad ir akmenų su smailiadugniais dubenimis paskirtį, pamėginant nustatyti jų paplitimo tik dviejuose Lietuvos arealuose (vienas jų – Vidurio ir Šiaurės Lietuva, į kurį įeina ir Joniškio kraštas) priežastis. Lygiai taip pat skaitytojui naudinga būtų buvę sužinoti, kuo ypatingi ir kaip su ikirikščioniškąja pasaulėžiūra susiję Šatrijos kalnai, kurie paplitę tik Vakarų ir Vidurio (Joniškio, Kėdainių, Pakruojo, Panevėžio rajonuose) Lietuvoje. Juolab kad minėtieji klausimai mokslininkų jau kelti, analizuoti, o kai kuriais atvejais tyrimo medžiaga paskelbta ir mokslinėje spaudoje⁸.

Prisimintina, kad išsamus ir nuoseklus žinių pateikimas – būtina bet kurios enciklopedijos ar enciklopedinio žinyno prievolė, priedermė. Tiesa, rengėjai (sudarytojas, redakcijos kolegija) paprastai pasilieka sau teisę atskirti svarbius dalykus nuo nesvarbių ar mažiau svarbių; santykinai svarbius dalykus pateikti išsamiai ne tokių svarbių dalykų atžvilgiu ir pan. Tačiau pasilikdami sau tokią teisę rengėjai prisiima ir atsakomybę.

Leidinio redakcijos kolegija sudaryta tikrai iš plačiai Lietuvoje bei už jos ribų žinomų ir ypač kompetentingų savo srities specialistų, kurie ir patys (bent jau prof. habil. dr. Stasys Vaitekūnas ir dr. Ernestas Vasiliauskas) parengė nemenkos apimties ir moksliskai nepriekaištingus straipsnius. Vis dėlto už rengėjų (sudarytojo, redakcijos kolegijos) akiračio, regis, liko kai kurios sritys (kad ir jau minėta etninė kultūra). Kitaip tariant, manau, tiks-

⁸ Žr. Vykintas Vaitkevičius. *Alkai. Baltų šventviečių studija*. Vilnius: „Diemedžio“ leidykla, 2003; *Žemės atmintis. Lietuvių liaudies padavimai*. Parengė Bronislava Kerbelytė. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1999.

liau – esu įsitikinęs, kad panašaus pobūdžio leidiniams rengti turėtų būti sudarytos kur kas gausesnės redakcijos kolegijos. Idealu būtų, jei kiekvienas didesnis enciklopedinio žinyno skyrius turėtų kompetentingą vadovą (globėją, prievaizdą), kuris savo ruožtu suburtų kuo gausesnį tos srities specialistų būrį (viena galva gerai, kelios – dar geriau). Taip susidarytų galimybė platesniame rate diskutuoti dėl leidinio struktūros, atskirų temų, potemių, straipsnio reikalingumo ar būtinybės.

Juk greičiausiai tik sudarytojui bei redakcijos kolegijai žinomos priežastys, kodėl enciklopedinio žinyno „Joniškio kraštas“ asmenvardžių ir vietovardžių rodyklės išleistos atskiru priedu⁹. Skaitytojui tai akivaizdus nepatogumas (tokie priedai pasimeta, greičiau susidėvi ir t. t.). Dar labiau stebina tai, jog šių priedų tiražas yra vos šimtas vienetų, o paties enciklopedinio žinyno – net tūkstantis du šimtai. Natūraliai kyla klausimas – ar tos rodyklės iš principo nelaikomos reikšmingomis (gal tada ir sudarinėti bei išleisti nevertėjo?), ar jos burtų keliu buvo paskirstytos tik kas dvyliktam skaitytojui.

Gali susidaryti įspūdis, kad recenzento tikslas – žūtbut sumenkinti visą leidinį bei jo sumanytojų, sudarytojo, redakcijos kolegijos, recenzentų, straipsnių autorių ir kitų, prisidėjusių prie šio visais požiūriais reikšmingo enciklopedinio žinyno, triūsą. Anaipol. Gerų žodžių apie „Joniškio kraštą“ jau pasakyta, be to – šioje knygoje pateiktos medžiagos nuoseklumą, puikų maketą, tinkamai parinktas ir kokybiškai atspausintas iliustracijas ir daugelį kitų privalumų, nė kiek neabejoju, pastebės ir įvertins kiekvienas skaitytojas. Recenzento siekis kur kas kuklesnis – padiskutuoti, atkreipti dėmesį į tai, kas dar galėjo būti padaryta ar galbūt geriau nei padaryta, kokie klausimai keltini ir kokių atsakymų mokslininkams reikėtų ieškoti ateityje. Tik tokiu būdu, t. y. diskutuodami, viešai keldami klausimus rengėjams ir leidėjams bei sulaukdami iš jų kompetentingo atsako, visi kartu nenustosime augti ir tobulėti.

⁹ *Joniškio kraštas. Asmenvardžių ir vietovardžių rodyklės. Enciklopedinio žinyno priedas.* Kaunas: „Žiemgalos“ leidykla, 2011.